

“RANT KOLLAMA ve EKONOMİK KALKINMA”*

M. Okan TAŞAR**

GİRİŞ

Rant kollama, iktisat literatüründe; çıkar ve baskı gruplarının devlet tarafından “suni” olarak yaratılmış bir ekonomik transferi elde etmek için giriştikleri faaliyetler ve bu amaçla yapmış oldukları harcamalar olarak tanımlanmaktadır.

Rant kollama konusunda yapılan tüm çalışmalar, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde rant kollama oranının oldukça yüksek düzeyde gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Bu durum, ekonomideki kaynakların rant kollama yoluyla israf edildiği dikkate alınırca, bu ülkelerin ekonomik gelişme yolunda önemli bir engelle karşı karşıya olduklarının açık bir göstergesidir. Dolayısıyla, ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde rant kollamanın tam anlamıyla açıklığa kavuşturulması ve önlenmesi bilimsel olduğu kadar, toplumsal bir yükümlülüktür.

Türkiye ekonomisinde rant kollama faaliyetleri yeni değildir. Cumhuriyetten günümüze değin çeşitli şekillerde rant kollama olayları süre gelmiştir. Ancak bu faaliyetlerin 1980 sonrasında yaygınlık kazandığı açıktır. Hayali ihracat, hayali yatırım, teşvik kollama 1980 sonrası dönemin belirgin özelliklerindedir. Bu nedenle çalışmamızda 24 Ocak 1980 sonrası dönem ağırlıklı olarak incelenerek, 1980’den günümüze rant kollama faaliyetleri ele alınacaktır.

Araştırmamızın ilk bölümünde rant kollama kavramı incelenecek, tanımlanarak, iktisat literatüründeki yeri belirlenmeye çalışılacaktır. Diğer taraftan rant kollamanın aşamaları, tarafları, çeşitleri ve toplum açısından maliyetleri de aktarılacaktır. Bu bilgiler ışığında ikinci bölümde rant kollamanın Türk ekonomisindeki konumu ortaya konacaktır.

Diğer taraftan, Türkiye ekonomisinde rant kollamanın sosyal maliyetleri; görünür sosyal maliyetler, görünmez sosyal maliyetler olarak incelenerek, ekonomik gelişme üzerindeki etkileri ortaya konacaktır. Bu noktada sektörel yapıda yaşanan dengesiz büyümenin rant kollama faaliyetlerinden nasıl etkilendiği ifade edilmeye çalışılacaktır. Buna yönelik olarak son bö-

---

* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı, Doktora Programında, Şubat 2000 tarihi itibarıyla savunulan, “Rant Kollama ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri: Sektörel Yapının Değişimi” isimli tezin özetidir.

** Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ekonomi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

lümde sektörel yapı girdi/çıktı tekniği ile analiz edilerek teknik katsayılar oluşturulacaktır. Teknik katsayılar ışığında oluşturulan kalkınma planlarının rant kollama faaliyetleriyle temel hedeflerinden nasıl saptırıldığı belirlenmeye çalışılacaktır.

I. RANT KOLLAMA KAVRAMI

Rant kavramı iktisat literatüründe, üzerinde tam bir görüş birliği sağlanmasa da çoğu zaman gelirin bölüşümünde oluşan adaletsizliklerin tek sorumlusu olarak düşünülmüştür. Yapılan tanımlamalarda rantın çoğunlukla hak edilmemiş bir gelir olduğu benimsenmiştir.

“Rant kollama” terimi genellikle “kâr kollama” terimi ile karıştırılmaktadır. Kâr kollamada ekonominin dinamiği gereği doğal olarak ortaya çıkan bir rantı ele geçirmek söz konusudur. Oysa rant kollamada ekonominin işleyişi ile ilgisi olmayan ve devletin müdahalesi sonucu, suni olarak yaratılan bir rantın çıkar grupları tarafından ele geçirilmesi faaliyetleri ön plandadır. Kâr kollama verimlilik yaratan ve buna bağlı olarak da toplumsal refah üzerinde artış yapan bir etkiye sahiptir. Çünkü “kâr kollama durumunda yatırımcılar daha fazla kâr elde etmek için birbirleriyle rekabet edecek, dolayısıyla daha düşük bir maliyete ulaşmaya, kendi sektörlerinde verimlilik artışı sağlamaya, araştırma ve geliştirmeye önem vereceklerdir”¹. Bunun sonucunda da kişisel ve toplumsal refah üzerinde net bir artış elde edilecektir. Rantlar eğer yapay olarak yaratılmışsa, firmalar kaynaklarını bu rantları elde etmek için harcayacak ve üretim için gerekli olan çalışmaları ihmal edeceklerdir. Dolayısıyla rant kollama faaliyetleri toplumsal refah üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olacaktır.

Bu noktada önemli olan, “ekonomik rant” ile “sunî rant” arasındaki ayırımı kavrayabilmektir. Ekonomik rant; ekonomide arz ve talep arasındaki ilişkilere göre ortaya çıkmakta ve bu kavram daha çok toprağın, belirli bir süre sonra sahibine çalışmadan bir gelir getirmesi anlamına gelmektedir. Sunî rant ise, bizzat devlet tarafından, bazı ekonomik faaliyetlerin üzerine sınırlamalar konulması ve/veya ekonomik faaliyetlerin bizzat devlet tarafından düzenlenmesi suretiyle ortaya çıkmaktadır. İşte rant kollama, “baskı ve çıkar gruplarının devlet tarafından yaratılan bir “sunî rant” elde etmek için mevcut kıt kaynaklarını sarfetmelerini ifade etmektedir”². Tanımı biraz daha açacak olursak; rant kollama kavramını devletten bir ekonomik veya sosyal transfer elde etmek amacıyla baskı ve çıkar gruplarının girişmiş oldukları harcamalar şeklinde tanımlamak mümkündür.

¹ Robert D. Tollison, *Rent Seeking: A Survey*, Kyklos, Vol: 35, C. 4, 1982, s. 578.

² Coşkun Can Aktan, *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi*, İstanbul: Afa Yayınları, 1992, s. 35.

A. Rant Kollama Faaliyetleri

Rant kollama başlıca üç aşamada gerçekleşen bir olaydır. Bu aşamalar; “rant yaratma (rent creation), rant dağıtma (rent allocation), rant kollama (rent seeking) olarak sıralanabilir”³.

Rant yaratma, devletin iktisadi faaliyetlerde mal ve hizmetler yönünden “suni kıtlık” meydana getirmesine verilen isimdir. Rant kollamanın ortaya çıkmasının sebebi devletin bazı iktisadi faaliyetleri düzenlemeye ve kontrole tabi tutmasıdır.

Rant dağıtma ise; devletin suni kıtlık sonucu yarattığı rantı belirli kesimlere aktarmasıdır. Devlet iki değişik şekilde rantı dağıtabilmektedir. Bazen devlet tarafından rant, rekabetçi bir piyasada dağıtılabilir. Rekabetçi piyasada, çıkar ve baskı grupları ve bireysel rant peşinde koşanlar yarışmak zorunda kalırlar. Bazen de rekabetçi olmayan bir piyasada rant, belirli bir kişi veya çıkar grubuna özel bir işlemle ya da yasal bir düzenlemeyle dağıtılmaktadır.

Son aşama olarak rant kollama ise; bireysel veya çıkar grubu şeklinde örgütlenerek siyasal iktidarı ve bürokrasiyi etkilemek suretiyle karşılıksız bir gelir transferi elde etme eylemi ya da faaliyetidir. Bu son aşamada lobicilik faaliyetleri önem kazanmaktadır. Eğer devletten elde edilebilecek rantlar çok fazla ise bu “lobicilik endüstrisi”nin doğmasına ve büyümesine kadar ulaşabilir.

Öncelikle rant kollama faaliyetleri yasal ve yasa dışı faaliyetler olmak üzere ikiye ayrılmalıdır. Çünkü, bu faaliyetler yasal çerçeveler içerisinde de söz konusu olmaktadır. Bu ayırım önem taşır, zira yasa dışı yapılan faaliyetler yakalanma ve cezalandırılma riski taşırken, yasal faaliyetlerde böyle bir risk yoktur. Yasa dışı yapılan faaliyetler hükümetlerce engellenmesi gereken bir sorun olarak görülmelidir. Bu sorunun çözümü yönünde politikalar oluşturularak etkin bir ceza sistemi geliştirilmeye çalışılır. Oysa yasal faaliyetlerde böyle bir sorun yoktur. Bhagwati ve Sirinivasan’a göre, yasal olarak yapılan faaliyetler tekel kollama, tarife kollama, kota ve ithalat lisansı kollama, teşvik kollama şeklinde olabilir. Son yıllarda bunlara ek olarak reklam ve promosyon da sınıflandırılmaya dahil edilmiştir.

Yasa dışı yapılan faaliyetler ise, tarifeden kaçınma, kaçakçılık, rüşvet gibi faaliyetlerdir. Yasa dışı faaliyetlerin topluma olan maliyeti tam olarak hesaplanamamakla birlikte bu maliyetin oldukça yüksek olduğu tahmin edilebilir. Bu faaliyetlerin görünen maliyetleri buzdağının görünen kısmı kadar-

³ Coşkun Can Aktan, Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat, Ankara: Takav Mat., 1994, s. 163.

dır. Ancak, rant kollama alanında çeşitlilik dikkate alındığında daha spesifik bir ayırım gerekli olabilmektedir. Dolayısıyla rant kollama çeşitleri; monopol kollama, tarife kollama, lisans kollama, kota kollama, teşvik kollama, sosyal yardım kollama, bilgi sızdırma ve tüyo kollama şeklinde sıralanabilir.

B. Rant Kollamanın Tarafları

Rant kollama olayında iki kesim ya da taraf söz konusudur: Bunlar rant yaratan ve rant dağıtan kesim ile rant elde etmeye çalışan kesimdir. Rant yaratan kesim "Devlet"tir. Rant, devletin bazı ekonomik faaliyetleri kendi monopolüne alması, devletin ekonomik faaliyetlere yasal engeller getirmesi, (ithalatın yasaklanması, izne bağlanması v.b.), devletin bazı sektörlerle teşvikler sağlaması gibi nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Kısaca, rant kollama devletin ekonomiye olan müdahalelerinin bir sonucudur.

1.Çıkar ve Baskı Grupları

Çağdaş "temsili demokrasi"de siyasi partilerin kazanacakları oy sayısını arttırmak için birbirleriyle rekabet etmeleri, ortak çıkarlara sahip kişilerin bir araya gelmesine neden olmuştur. Çıkar grubu veya baskı grubu adı verilen bu gruplar, seçim öncesi siyasi partilerle kişisel çıkar-oy alışverişine girişirler.

Rant kollama, çıkarlar farklı değilse gruplar açısından tereddütsüz tamamıyla ucuz olacaktır. Rant kollayıcıların temel özelliği, diğerlerine zarar vermeleridir. Bu durumda diğerleri kendilerini savunabilirler, her biri karşıt lobiler kiralamak veya gelecek seçimlerde oylarını kullanmak suretiyle bunu gerçekleştirebilirler. Bu nedenle rant kollama ve dava açma arasındaki benzerlik ilk bakışta farkedilemeyebilir. "Ülkelerde günümüzdeki şartlar altında objektif olarak bakıldığında, kıyaslama yapılacak olursa, yatırımların toplam miktarı ile iki grubun dava kazanma girişiminin temel özelliği, toplam değer ile dağıtılan miktarın aşağı yukarı benzerlik arz etmesidir"⁴. Başka bir ifadeyle rant kollama faaliyetleri sonucunda dağıtılan miktarlarla, bu faaliyetlere yapılan harcama hemen hemen eşit olacaktır.

Çıkar ve baskı gruplarının siyasal karar alma sürecindeki etkileri bazı baskı yöntemleriyle söz konusu olmaktadır. Baskı yöntemlerinin her biri farklı olaylara uygulanması noktasında geçerlilik taşımaktadır. Ancak bu yöntemlerden en önemlisi lobiciliktir. Ayrıca; seçim kampanyası yardımları, rüşvet, sabotaj, toplu eylem, medya gibi yöntemlerde söz konusudur.

⁴ Gordon Tullock, *Future Directions for Rent Seeking Research*, zkrd: Charles K. Rowley ve diğerleri (ed.), *The Political Economy of Rent Seeking*, Boston: Kluwer Academic Publishers, 1988, s. 466.

2. Kamu Kesimi

Bazı hükümet programları ve politikaları, rant yaratıcı etkileriyle refah düzeyini azaltmaktadır. "Toplum içerisindeki zenginliğin dağılımı rantlar tarafından oluşturulan mekanizmaların kullanılmasıyla değiştirilmekte, etkilenmektedir"⁵. Eğer arz keyfi olarak sınırlandırılmış ve fiyatın, piyasa fiyatı üzerinde bulunmasına izin verilmiş ise bu faaliyetlere bağlı kanunlarla, korunanlar (kayırlanlar) lehine rantlar artacaktır. Devlet tarafından sağlanan serbestiler, kotalar, izinler, yetkiler, onaylar ve imtiyaz belgeleri gibi birbirine yakın anlamı olan bu terimlerin tümü yine devlet tarafından meydana getirilen keyfi ve/veya yapay kısıtlığa yol açar. Bazı kısıtlıklar rant kollama faaliyetlerini ortaya çıkaran rantların meydana gelmesine yol açar. Kendini garanti altına almak için doğal olarak kıt bulunan kaynakları girişimlerinde kullanan insanlar ayrıcalıklı konumlarından çıkarılırlar. Hem bu durumda, hem de geleceğe yönelik kişisel yatırımlara rağmen değerli kaynaklar bu süreçte israf edilecektir.

Hükümet ödenekleri, mevcut toplumlara normal olarak özel şartlarla eşlik etmektedirler. Toplumun davranışı, bu ödeneklerin boyutlarının büyüklüğüne ve kazanılmasının çekiciliğine fazlasıyla alışmıştır. Bu noktada ödeneğin merkezi idareye olan maliyeti, toplum açısından daima az kabul edilecektir. Oysa "hükümet ödenekleri için topluluklar arası rekabet, toplum açısından çok yüksek maliyetlere öncülük etmektedir"⁶.

"Ekonomide mevcut piyasalara politik müdahale yapılması ayrıcalık sahibi kişiler için avantajlı durumlar meydana getirir. Bu gerçekten hareketle bir "ilke" ortaya koyabiliriz. İsrafa neden olan rant kollama faaliyetleri olmaksızın politik kaynak dağıtımını üstlenilirse, kaynak dağılımının sonuçlarına bağlı olarak bazılarının tanınan çeşitli çıkarlar ortadan kaldırılmış olacaktır"⁷. Bu ilke ile anlatılmak istenen; toplumdaki herkesin, piyasa ekonomisine devlet müdahalesiyle oluşturulan kıtlık çıkarlarından eşit ölçüde yararlanması gerektiğidir. Örneğin, eğer devlet bir malın üretimini veya satışını kısıtlama kararı alırsa ki bu karar rant fırsatı demektir, toplumdaki tek bir kişi bile oluşacak rantlardan eşit pay almalıdır. Eğer bu bölüşüm daha önceden duyurulursa ve

⁵ Richard S. Higgins, Robert D. Tollison, *Life Among The Triangles and Trapezoids: Notes on the Theory of Rent Seeking*, zkrd: Charle K. Rowley ve diğerleri (ed.), The Political Economy of Rent Seeking, Boston: Kluwer Academic Publishers, 1988, s. 155.

⁶ Gordon Tullock, *Competing for Aid*, zkrd: Charles K. Rowley ve diğerleri (ed.), The Political Economy of Rent Seeking, Boston: Kluwer Academic Publishers, 1988, s. 311.

⁷ James M. Buchanan, *Rent Seeking and Profit Seeking*, zkrd: J.M. Buchanan ve diğerleri (ed.), *Toward a Theory of Rent Seeking Society*, Texas: A&M University Press, ss. 3-15, Çev: Aytaç Eker, *Politik Yozlaşma ve Rant Kollama*, Ankara: Takav Mat., 1994, ss. 281-283.

herkes tarafından bilinirse, farklı çıkarlar elde etmek isteyen ve bu alanda kaynaklarını harcayacak biri için rasyonel olmayacaktır.

Şu ana kadar yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere rant kollama faaliyetleri; devlet veya kamu tarafından yaratılan suni rantların çoğunlukla çıkar ve baskı gruplarınca elde edilmesine yönelik çaba ve girişimleri kapsamaktadır. Dolayısıyla rant kollama faaliyetleri, iki tarafın –devlet ve çıkar ve baskı grupları- katılımı ile gerçekleşen ve ekonomi içerisinde farklı maliyetlere yol açan bir olgudur.

C. Rant Kollama ve Ekonomik Kalkınma

Ekonomik büyüme ve gelişme yatırım ve yeniliklere kritik bir şekilde bağımlıdır. Bu noktada, rant kollamanın yatırımlar ve özellikle de yenilik hareketleri üzerinde ki etkileri önem kazanmaktadır. Yeni firmalar, üretim süreci içerisinde mevcut firmalara oranla bir çok olumsuzlukla karşı karşıya kalırlar. Öncelikle yeni firmalar (veya yenilikçi), kurulu lobilerde ve hükümette elit bir güce sahip değildirler. Oysa eski üreticiler çoğu kez hükümetin bir bölümünü oluştururlar. Yenilikçi firmalar bu güce yabancıldılar ve bu noktada “rant kollama, özellikle rüşvetlerde yoğunlaşmaktadır. Bu problem, yeni ve muhalif eski üreticiler aynı anda ilgilendikleri zaman daha da ağırlaşmaktadır. Nihayetinde ise hükümet, yenilikçileri tamamıyla saf dışı bırakabilmektedir”⁸. Diğer taraftan eski üreticilerden farklı olarak, yeni üreticiler çoğu kez kredi engellemeleriyle karşılaşmakta ve nakit rüşvet ödeyerek kolayca kredi elde edememektedirler. Yenilikçi firmalar teminatsızlık yüzünden mali fonlarını yükseltmemekte, nakit rüşvet ödemesi yapamadıkları zamanda, kamusal rant kollama nedeniyle yenilik yapmaktan ve piyasaya girmekten tamamen vazgeçmektedirler.

Federico Sturzenegger ve Mariano Tommasi (1994), “ekonomik gelişmede politik yeniden dağıtım mekanizmalarının karakteristik özellikleri üzerine yapmış oldukları çalışmada, girişimciyi ekonomik büyümede baş etken olarak ele alan modelin bakış açısını kullanarak, politik gücün, dağıtılması halinde bile gelişme için zararlı olduğunu iddia etmektedirler. Zira politik güç, yeniden dağılımı elde etme çabalarına yönelik girişimlerde değişikliklere neden olabilmektedir”⁹. Bu durumda, her bir grup kendisinin transfer kollamada, teşvikler elde etmede çok şanslı olduğunu farkedecektir.

⁸ Kevin M. Murphy, A. Shleiffer, R.W. Vishny, *Why is Rent Seeking So Costly to Growth*, *American Economic Review Papers and Proceeding*, 1993, s. 413.

⁹ Federico Sturzenegger and Mariano Tommasi, *The Distribution of Political Power, The Cost of Rent Seeking and Economic Growth*, *Economic Inquiry*, Vol: XXXII, s. 239.

Çıkar ve baskı gruplarının büyüme ve kalkınma üzerinde ortaya çıkarılabildikleri olumsuz etkiler üç ana grupta toplanabilir. Birincisi; araştırma ve geliştirmeye dayalı sektörleri engellemeleridir. AR-GE'ye dayalı sektörler devlet desteğine daha fazla gereksinim duyarlar. Çünkü, AR-GE harcamalarının ekonomik bir değer ortaya koyması hem uzun bir zamanda gerçekleşir, hem de yüksek oranda riskler taşımaktadır. Bu nedenle, eğer devlet araştırma ve geliştirmelere karşı istekli olan sektörleri sübvansesemeye izin vermez ise bu sektörler gelişemezler.

Nitekim rant kollama faaliyetlerinin yoğun olarak gözlendiği ülkelerde araştırmacı sektörler bundan fazlasıyla olumsuz etkilenmektedirler. Bu tür ülkelerde araştırmacı sektörlerin yanı sıra yenileşmeyi sağlayan önemli kurumlardan birisi olan üniversiteler de büyük mali imkansızlıklar yaşamaktadırlar. Çünkü devletin kaynaklarının sınırlı olması bunun yanı sıra devlet gelirlerinin rant kollayan gruplara aktarılması, araştırma harcamalarını sektöre ugratmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin AR-GE organizasyonları, eğitim politikaları ve yatırım teşvikleri sermayenin maliyeti üzerinde tamamiyle oran olarak bulunabilir. Bununla birlikte bu "ülkelerin bir çoğunda en azından kısmen de olsa endojen politikalar da üretilmektedir. Firmalar sermaye birikimi ile ilgili karar vermekte ama hem de rant kollama faaliyetleri içerisinde yoğunlaşmaktadırlar"¹⁰. Endojen politikalar deyimiyle kastedilen; işletmelerin üretim süreci içerisinde olmak kaydıyla, sermaye oluşturmaya yönelik düzenlemeleridir.

İkincisi, firmaların tekelleşmeye imkan sağlayan yasal düzenlemelerin uygulanması için hükümetlere baskı yapmalarından kaynaklanmaktadır. Bir firma, yeni bir ürün geliştirdiğinde, rakiplerinin kopyasından hareketle bu ürünü daha da geliştirmemesi için diğer firmalara karşı önleyici bariyerler oluşturarak o alanda tekelleşmeye gider. Dolayısıyla bir firmanın imtiyazında olan bir konuda daha fazla yenilik ve ilerleme şansı ortadan kalkmaktadır.

Üçüncü olumsuzluk ise, çıkar ve baskı gruplarının ekonomilerin yeni teknolojilere endekslenmesine muhalif olmalarından kaynaklanır. Teknolojideki yeni gelişmeler ekonomik birimlerde radikal değişikliklere neden olmakta bu da mevcut yapıda var olan dengeyi değiştirmektedir. Örneğin, işçi sendikaları emeğin kullanımını azaltacak yeniliklerin her zaman karşısında olduğu gibi, kamu teşebbüslerinin de daha verimli çalışmasını sağlayacak olan özelleştirme programlarına karşı olmuşlardır. Devletin kurtarmaya çalıştığı sektörlerde çıkarları zedelenen lobiler, bu yönde yapılacak olan deği-

---

¹⁰ Martin Rama, *Rent Seeking and Economic Growth*, Journal of Development Economics, 42, Nort Holland, 1993, s. 49.

şikliklere karşı harekete geçerler. Sektörün geleceğine ilişkin lobilerle yapılan müzakereler sonucunda sektörde yapılması düşünülen yatırım ve yenilikler daha yavaş yürütülür. Bazı durumlarda sektörü kurtarmak için yapılması gereken en acil eylemlerin gerçekleştirilmesi bile çok uzun süre ertelenebilir.

Ülkelerin büyüme oranları ile o ülkelerdeki çıkar ve baskı gruplarının etkinliği arasında doğrudan bir ilişki olduğu iddia edilebilir. Bu noktada Olson'a göre, "Japonya ve Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik büyümelerinin hızlanmasında araç olarak, kökleşmiş ekonomik çıkarların kırılması kullanılmıştır"¹¹. Savaş öncesinde ekonomi içerisinde yer alan grupların etkinliği savaş sırasında ve sonrasında ortadan kalkmıştır.

Tullock ise, İngiltere'deki sanayi devriminin gelişmesinde temel etkenin bir dizi politik değişim olduğunu iddia etmektedir. Bu değişiklikler endüstriyel devrim için bir planın bölümleri olarak uygulamaya koyulmamıştır, ancak politik mücadeleyle gerçekleşmiştir. Tullock'a göre, "gerçekte sanayi devriminin oluşmasında etken olan, çok geniş boyutlardaki rant kollama faaliyetlerinin ortadan kaldırılması, her bir savunucu veya muhalifin tamamen etkisiz hale getirilmiş olmasıdır"¹². Sanayi devrimi süreci incelendiğinde; bu süreç boyunca ekonomik gücün toplumsal sınıflar arasında el değiştirdiği ve girişimci faktörünün gücünü arttırarak politik karar alma sürecinde etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik ilerlemenin temelinde bilim ve teknoloji üretimi yatmaktadır. Bir ülkede teknik mesleklerin yoğun olması o ülkenin üretken olduğuna kanıt teşkil ederken, hizmetler sektörünün yoğun olması, ülkenin rant kollayan bir toplum olduğuna işaret etmektedir. Laband ve Sophocleus, A.B.D.'deki 50 eyalet üzerinde yaptıkları ampirik çalışmalardan hareketle meslek dağılımlarının büyüme ve ilerleme ile olan ilişkisine dikkat çekmişlerdir. Laband ve Sophocleus (1988)'a göre, "A.B.D.'deki eyaletlerde avukat sayısı ile büyüme oranları arasında negatif bir bağıntının varlığı söz konusudur. Zira avukatlar, rant kollama sürecinde önemli bir role sahiptirler. Dolayısıyla bir ülkede, avukat sayısının çok olması o ülkede yoğun bir rant kollama faaliyetinin olduğunun göstergesi olabilir. Çalışmanın sonucuna göre; avukat sayısının çok olduğu eyaletlerde, büyüme oranlarının daha düşük

¹¹ Federico Sturzenegger and Mariano Tommasi, a.g.m., s. 248.

¹² Gordon Tullock, *Why Did the Industrial Revolution Occur in England?*, zkrd: Charles K. Rowley ve diğerleri (ed.), *The Political Economy of Rent Seeking*, Boston: Kluwer Academic Publishers, 1988, s. 418.

olduğu görülmektedir"¹³. Bu noktada, hizmet sektörünün ağırlıklı olduğu ülkelerde rant kollama faaliyetlerinin daha daha yoğun olduğu ve ekonomik büyümenin, gelişmenin bundan olumsuz etkileneceği ortadadır.

Gelişmiş toplumlarda yaşanan süreç, sadece ilişkilerde ve üreticilikte başarılı olmaya bağlı olamaz, söz konusu gelişme Tullock'a göre, "mevcut insan kaynaklarının yetenekleriyle de gerçekleşmemiştir. Ama bu sistemin sonucu olan "yüksek enerji" rant kollama olarak ifade edilebilir. Rant kollamanın etkisi, en azından ekonomik kalkınmada eşit bir güç olarak kabul edilmelidir"¹⁴. Bu tür gelişmiş toplumlarda diğerlerinde elde edilebilecek olan imtiyazlar elde edilemez. Her durumda diğer rant kollayıcılar gelecekteki tercihleriyle hükümeti değiştirebilirler. Bunun yanı sıra, sistemin davranış özellikleri sanki özel imtiyazlar gibidir.

Az gelişmiş olan ülkelerde ise, ithal ikameci sektörlerin yenilikçi ve ilerlemeye eğilimli sektörleri engellemeleri sonucunda, teknolojik açıdan gerekli gelişme sağlanamamaktadır. Bu tür ülkelerde yenilikçi sektörler, eski teknolojiye sahip olan, fakat yönetim üzerinde güçlü baskılar kuran sektörlerce engellenir. Yenilikçi sektörler çoğunlukla AR-GE harcamalarını karşılayacak mali kaynaklardan yoksun oldukları için devletten uzun vadeli kredi almak zorundadırlar. Bunun yanı sıra, devletten temel altyapı hizmetlerini talep etmektedirler. Devlet ise kaynaklarını çoğunlukla çıkar ve baskı gruplarının etkisi altında dağıttığından, yenilikçi sektörlerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır.

Rant kollamanın ekonomik kalkınma üzerindeki olumsuz etkileri özellikle sektörel yapının değişimi noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu nokta, çalışmamızın temel konusunu oluşturması nedeniyle ilerleyen bölümlerde daha detaylı olarak açıklanmaya çalışılacaktır. Rant kollamanın ekonomik maliyeti olarak kabul edilebilen, sektörel yapının bozulması, Türkiye ekonomisi açısından en önemli maliyet unsurudur. Dolayısıyla bundan sonraki bölümler, Türkiye ekonomisinde rant kollama faaliyetleri ve sektörel yapıda, bu faaliyetlerden kaynaklanan bozulmaları kapsayacaktır.

¹³ David N. Laband, John P. Sophoeleus, *The Social Cost of Rent Seeking: First Estimates*, Public Choice Vol:68 1988, s. 273.

¹⁴ Gordon Tullock, *The Economics of Special Privilege and Rent Seeking*, Boston: Kluwer Academic Publishers, 1989, s. 94.

II. RANT KOLLAMA ve TÜRKİYE EKONOMİSİ

Türkiye Ekonomisi, gerek 1980 öncesi gerekse 1980 sonrası dönemlerde rant kollama olarak kavramlaştırılan faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı bir ekonomi özelliği taşımaktadır. Daha önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi, rant kollama faaliyetleri devlet tarafından oluşturulan sunî rantların ele geçirilmesine yönelik faaliyetler olarak tanımlandığında; Türkiye'deki devlet yapısı yanı kamuoyunda bilinen deyimle "Baba Devlet" anlayışı rant kollamaya uygun bir ortam oluşturmaktadır. Günümüzde bile süregelen bu anlayış; devletin her türlü faaliyet alanında yer almasını istemekte dolayısıyla devletin büyümesine yol açmaktadır. Oysa devletin büyümesi rant kollamanın hem önemli bir sebebi hem de sonucudur. Bu durum sebep-sonuç sarmalı içerisinde bir kısır döngüye yol açmaktadır.

Dikkat edilirse bu kısır döngüyü kırmaya yönelik bütün çaba ve yaklaşımlar sadece rant kollama faaliyetlerinin biçim değiştirmesine yol açmaktadır. Günümüzde, devletin bazı faaliyet alanlarından çekilmesine yönelik bütün girişimler, devlet düzenlemeleriyle kazanç sağlayan çıkar ve baskı grupları tarafından engellenmeye çalışılmakta veya kendi menfaatleri doğrultusunda yön değiştirmektedir. İthal-ikameci bir stratejinin izlendiği dönemde "koruma" elde etmeye çalışan endüstri, dışa dönük sanayileşme stratejisinin izlendiği dönemde "ihracat teşvikleri" elde etmeye yönelmektedir. Her iki tür faaliyet de rant kollama faaliyetleri olarak kavramlaştırılmaktadır.

A. Türkiye'de Rant Kollama Faaliyetleri

Türkiye açısından rant kollama faaliyetlerinin, ihracat teşvikleri yatırım teşviklerinde yoğunlaştığını ifade etmek mümkündür.

1. İhracat Teşvikleri ve Rant Kollama

İhracatta teşvik tedbirlerinin toplam ihracat gelirleri üzerinde artış doğurması, 1980 sonrası dönemde olumlu bir gelişme olarak görülmüştür. Bununla birlikte, teşviklerin çok sayıda ve türde olması, teşvik mevzuatının dağınıklığı ve hukuksal normların açık ve anlaşılır olmaması, denetim mekanizmasının işletilememesi v.b. nedenlerden ötürü teşvik uygulamaları zaman içerisinde amacından sapmış ve çeşitli suistimallere konu olmuştur. Hayali ihracat adı verilen skandallar zinciri, ihracatta teşvik tedbirlerinin amacından ne ölçüde saptığının açık bir göstergesi olmuştur. Ülkemizde hayali ihracat uygulamada çok değişik türde tezahür etmiştir. Bunlar kısaca; ticari değerde olmayan mal ihraç etmek, fiyat şişirme, miktar şişirme, malı farklı gösterme, sahte belge düzenleme şeklinde hayali ihracat olarak sıralanabilir.

Gelişmekte olan ülkelerde sanayiye geliştirmek ve gerekli döviz rezervi sağlamak için ihracata dayalı sektörlerle büyük kolaylıklar sağlanmaktadır. Türkiye örneğinde görüldüğü gibi sağlanan bu kolaylıklar, rant kollayıcıları yasaların boşluklarından da yararlanarak gelir elde etmeye yöneltmiştir.

Türkiye, 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programı ile "İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi" yerine ihracatı arttırmayı, ithalatı ise serbestleştirmeyi hedef alan bir dış ticaret politikası benimsemiştir. "İçe dönük, ithal-ikameci büyüme döneminde teşvikler genellikle üretici sermayeye yöneliyorken, 24 Ocak 1980 dönemecinden dönemecinden sonra "ihracat öncülüğünde büyüme" tercihinin bir gereği olarak aktarımın şekli, ihracatın teşvik edilmesi biçimini almıştır"¹⁵. Ülkemizde ihracata dayalı sanayileşme ve ithalatın serbestleştirilmesi doğrultusunda kapsamlı uygulamalar esasen 1984 yılında başlamıştır. 1984 yılı başlarından günümüze kadar ihracatı teşvik amacıyla; Merkez Bankası kaynaklı ihracat kredileri, Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş./ Türk Eximbank kaynaklı ihracat kredileri, vergi teşvik tedbirleri, bütçe dışı fonlardan ihracatçılara verilen nakdi destekler (Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu v.b.) ve bunlar dışında çok değişen türde ihracat teşvikleri sağlanmıştır.

2. Yatırım Teşvikleri ve Rant Kollama

Uygulanan genel destek sistemi ile her yıl 5.000 civarında sabit yatırım projesi teşvik belgesine bağlanmaktadır. Özel kesim sabit yatırımların yaklaşık yüzde 35'i teşvik belgeli olarak gerçekleşmektedir. Bu oran, düşük faizli kredi ve hibe türü destek uygulamaları döneminde ortalama yüzde 50-55 arasında iken, bu desteklerin kaldırılmasıyla düşmüştür. "Her yıl yapılan sabit yatırım harcamalarının yaklaşık 10.5 milyar \$ kısmı teşvik belgeli yatırımlar aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Bu yatırım teşvik belgesi nedeniyle firmalara yaklaşık 800 milyon \$ tutarında vergisel avantaj sağlandığı tahmin edilmektedir"¹⁶. Buradan genel teşvik sisteminin sabit yatırımlar üzerinde ortalama yüzde 8 oranında bir tasarruf sağladığı ortaya çıkmaktadır. Genel destek sisteminden nakdi destekler çıkarıldıktan sonra, yatırım teşvik belgelerinin yaklaşık yüzde 85'i gelişmiş ve normal yörelere düzenlenirken, 50 ili kapsayan Kalkınmada Öncelikli Yörelere yüzde 15 oranında pay alabilmektedirler.

¹⁵ Fikret Başkaya, Rant ve Savaş Kıskaçında Türkiye Ekonomisi, Ankara: Öteki Yayınevi, 1998, s. 50.

¹⁶ Turan Serdengeçti, *Yatırımlara Yılda 800 milyon Dolar Vergi Avantajı*, TOBB Ekonomik Forum, Yıl 5 Sayı 7, Temmuz 1998, s. 22.

Yine genel destek sisteminde herhangi bir sektörel yönlendirme olmamasına karşın, imalat sanayinin hemen her dalında özellikle tekstil yatırımları ile hizmetler alanında, turizm, taşımacılık ve müteahhitlik hizmetlerinde büyük gelişmeler gözlenmektedir. “Örneğin, 1997 yılında düzenlenen teşvik belgesi adedi 5144’tür. Toplam belgelerin, 3180 adedi imalat sanayine aittir. İmalat sanayinde düzenlenen toplam belge adedinin 1214’ü tekstil sektörüne yöneliktir. Hizmetler sektörüne düzenlenen 1642 adet belgenin de 890’ı ulaştırma sektörüne aittir”¹⁷.

Teşvik sisteminde ifade edilen bu gelişmelerin ardından 1980 sonrasında rant kollamanın özellikle yatırım teşviklerinde yaygınlık arz ettiğini söylemek mümkündür. Yatırımların teşviki özetle, toplumdan alınan ekonomik değerlerin devlet eliyle öngörülen yatırım hedefleri doğrultusunda belirli kesimlere transferini ifade etmektedir. Dolayısıyla teşvik tedbirlerinin amacı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinin hızlandırılması ve piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılmasıdır.

Oysa ülkemizde 1980 sonrasında yatırım teşvik sisteminin işleyişinde önemli yozlaşmalar görülmektedir. Teşvik kredisi adı altında Türkiye Kalkınma Bankasından kredi alanların çoğunun yatırım yapmış gibi görünerek aldıkları kredileri başka yerlerde ve başka amaçlarla kullandıkları ortadadır.

Serbest piyasa ekonomilerinde her ne şekilde olursa olsun teşvik uygulamaları haksız rekabete neden olan bir mekanizma olarak ifade edilebilir. Ancak “teşviklerden tamamen arındırılmış bir ulusal ekonominin varlığından söz etmek mümkün değildir değildir”¹⁸. Günümüzde yeni teşvik tekniklerinin belirlenmesi ve uygulanmasının uluslararası ticari anlaşmalara uygun bir şekilde yürütülmesi gerekliliği teşvikler konusunu karmaşık hale getirmektedir. Bu konu Türkiye açısından Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde özel bir öneme sahiptir.

Ülkemizde teşvik sistemi, kaynak yetersizliği nedeniyle etkin bir şekilde uygulanmamakta ve yüksek iç borçlanmayla gelen olumsuz faiz yükşelişleri, ekonomik faaliyetleri üretim ekonomisinden rant kollama yönündeki spekülâtif davranış kalıplarına yöneltmektedir. Yüksek enflasyon ortamında özellikle yatırım teşviklerinin yatırımları uyarıcı bir motivasyon niteliği önemli ölçüde ortadan kalkmakta ve teşvikler üretken yatırımlar için cazip ve uyarıcı olmamaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de yatırımların yetersiz

¹⁷ Turan Serdengeçti, a.g.m., s. 27.

¹⁸ Ramazan Gökbunar, *Avrupa Birliğinde ve Türkiye’de Yatırımlara Yönelik Vergi Teşvik Mevzuatı*, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı: 9, Eylül 1998, s. 27.

olmasının yanısıra yapılan yatırımların da, üretken olmayan ve daha ziyade rant sağlamaya yönelik alanlarda gerçekleştirildiği ifade edilebilir.

B. Rant Kollama ve Türkiye Açısından Maliyetleri

Rant kollama yaşandığı her ekonomide olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de farklı türde maliyetlere yol açmaktadır. Politik yozlaşma, devletin büyümesi, çıkar ve baskı gruplarının etkinliklerinin artması gibi siyasi ve sosyal maliyetlerinin yanısıra özellikle ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkilemesi rant kollamanın Türkiye açısından önemli maliyetleridir.

1. Rant Kollamanın Siyasi ve Sosyal Maliyetleri

a. Çıkar ve Baskı Gruplarının Etkinliği

Baskı gruplarının ekonomi üzerindeki etkileri Türkiye açısından maliye politikaları ve özellikle vergi mevzuatı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu politikaların gelir dağılımı üzerinde yeniden dağıtıcı işlevi söz konusu olduğu için, diğer taraftan kamu harcamaları üzerinde belirleyici politikalar olması nedeniyle bu yoğunluk ortaya çıkmaktadır.

Baskı gruplarının temel çabası, gelirin yeniden dağılımında belirleyici olmaktır. Bu belirleyicilik, bireysel çabalarla kıyaslandığında baskı gruplarının daha şanslı bir konumda olacakları açıktır. Daha önce ifade edilen parlamento yapısı içerisinde, baskı grupları kendi çıkarları çerçevesinde maliye politikası araçlarının kullanılmasını temin etmektedir. Bu faaliyetlerin zaman zaman toplumsal refah açısından olumlu sonuçlar meydana getireceği ifade edilebilir. Ancak çoğunlukla iktidarı etkileme süreci, maliye politikasının yeniden dağıtım mekanizmasının diğer kesimler aleyhine belli kesimlere yöneleceği iddia edilebilir. Bu durumda, baskı gruplarının belirlediği maliye politikası uygulamalarının özel çıkarlar sağladığı ve toplumsal refaha yönelik olmayacağı açıktır.

Sonuç olarak baskı grupları, yasama ve yürütme organı üzerinde etkilerini kullanarak maliye ve vergi politikalarını belirleme gücüne sahiptir. Çoğunlukla bu güçlerini kendi çıkarlarına yönelik olarak, toplum çıkarlarını dikkate almadan kullanabilmektedirler.

b. Politik Yozlaşma

Yozlaşma "corruption" siyaset teorisine özgü bir kavram değildir. Günlük dilde yozlaşma, kötüleiyici, çağrışımı olan bir terimdir ve genel olarak, belli bir konuda standarttan sapılmasını veya standardın terkedilmesini ifade etmektedir. "Standart" ise, insan eylemi söz konusu olduğunda, olması gereken davranış biçimi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla "yozlaşmayı, konumu belli bir otoriteye dayanan kişinin, kendisinden beklenen veya tem-

sil ettiği, kullandığı “otoriteye” uygun davranış standartlarından haksız kişisel yarar elde etmek ve benzeri bir nedenle sapması olarak tanımlayabiliriz”¹⁹. Bu durumda da siyasi yozlaşmayı, meşru olmayan bir özel çıkar uğruna kamu görevinin veya otoritesinin kötüye kullanılması, yani “kamu yararı” amacından saptırılması olarak ifade etmek mümkündür. Yozlaşmaya en elverişli alan siyasi alandır; çünkü toplumda en geniş kaynak ve fırsatlara tasarruf edebilme imkanı ancak siyasi makamlarda bulunanlar için söz konusudur.

Türkiye’de en çok yakınılan veya siyasi yozlaşmadan söz edildiğinde genellikle kastedilen olgular siyasi yozlaşmanın iki özel biçimidir. Bunlardan biri, politikacıların seçim kazanmak için kamu otoritesini ve kaynaklarını keyfi olarak kullanmaları, diğeri ise kamu kaynaklarını haksız olarak “yakınlarına” dağıtmaları, yağmalatmalarıdır. Bunlara belki de daha önemli olan, Türkiye’ye özgü başka bir olguyu daha eklemeliyiz ki bu da, “yönetimin kamu yararı amacından saptırılmasına ve devletin gizli etkinliklerine resmi ideoloji ile meşruluk sağlanması olarak belirtilebilir”²⁰. Burada yozlaşmanın nedeni, doğrudan doğruya siyasi aktörlerin eylemlerinden çok, tamamen devletin örgütlenme ve kendini meşrulaştırma biçiminden kaynaklanan “objektif” bir durumdur.

c. Devletin Büyümesi

İktisat bilimi alanında yapılan teorik ve ampirik çalışmaların sonucu ulusal ekonomi içerisinde kamu ekonomisinin nispi payının arttığını ve bu çerçevede kamu ekonomisinin rolü ve fonksiyonlarının genişlediğini ortaya koymaktadır. Devletin rolü ve fonksiyonlarının genişlemesi ile birlikte siyasal karar alma sürecinde rol alan aktörlerin “çıkarları”nın artması sözkonusudur. Özellikle, çıkar ve baskı grupları olarak adlandırılan bazı kesimler (şirketler, holdingler, işçi ve işveren sendikaları, ticaret ve sanayi odaları gibi) devletten karşılıksız bir “transfer” elde etmek için rekabete girerler. Bu rekabet sürecinde hem üretime aktarılması gereken kaynaklar israf edilecek hem de devletin uyguladığı ekonomi politikaları asıl hedeflerinden uzaklaşacaktır. Diğer taraftan rant kollama faaliyetlerinin artmasıyla birlikte kamu kesimi de büyüyecektir.

Ülkemizde özel sektörün geliştirilmesine yönelik olarak her dönemde farklı türde uygulamalar söz konusudur. Bu uygulamalar çerçevesinde özel sermaye kesimine ucuz kredi, teşvik, vergi istisnası, muafiyet ve korumacı-

¹⁹ Mustafa Erdoğan, *Siyasal Yozlaşma ve Türkiye Örneği*, Yeni Türkiye, Yıl: 3, Sayı: 13, Ocak-Şubat 1997, s. 161.

²⁰ Mustafa Erdoğan, a.g.m., s. 161.

lıkla kaynak aktarımında bulunmaktadır. Bütün bu imkanlar, Türkiye’de rant kollama faaliyetlerini, üretim faaliyetlerine oranla arttırmaktadır. Sermaye kesimine teşvikler, korumalar, vergi istisnaları, sendikalı işçi kesimine yüksek ücretler, kırsal kesim seçmenlerine yüksek taban fiyatları ve düşük faizli krediler sağlanarak sisteme rant ekonomisi özellikleri kazandırılmıştır.

2. Rant Kollamanın Ekonomik Maliyetleri

Gelişmekte olan ülkelerde devletin ekonomik ve sosyal hayattaki rollerinin artması ve buna paralel olarak toplumun her alanda devletin düzenleyici görevini üstlenmesi yönündeki talebi, devleti rant yaratan ve dağıtan mekanizma içerisinde tutmaktadır. Kalkınma amacına hizmet edecek araçları devlet bizzat kendisi seçerek, kaynakları tahsis edecektir. Bu araçlar arasında, çeşitli monopol imtiyazları, vergi istisna veya muafiyetleri, fiyat kontrolleri, ithal yasaları, kredi imkanları gibi çok önemli uygulamalar yer almaktadır.

İktisat teorilerinde ekonomik büyüme üzerinde sınırlayıcı bir rol oynayan dört önemli faktörün bulunduğu ifade edilmektedir. Bu faktörler; fiziki sermayedeki artış, beşeri sermayedeki artış, teknik gelişmeler ve kaynak kullanımının etkinliğindeki değişimler olarak belirtilebilir. Son dönemlerde ise, gelişmekte olan ülkelerde ihracattaki artışlar ve ticaret hadleri gibi dış faktörlerin ve ekonomilerin dışa açık olup olmadığı gibi faktörlerin de büyüme üzerinde etkilerinin önemli olduğu yönünde görüşler ileri sürülmektedir.

İfade edilen bu faktörlerin ilk üçü, ekonomideki kaynak birikimine bağlıdır. Oysa kaynak kullanımındaki etkinlik, kaynakların fiziki boyutlarından çok dağılımına bağlıdır. Bu noktada ekonomik gelişmeyi belirleyen temel faktörlerden en önemlisi kaynakların sektörel dağılımıdır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kıt olan üretim faktörlerinin optimal dağılımı ekonomik kalkınmanın temel şartı olarak ifade edilebilir.

Üretim faktörlerinin ekonomide yer alan sektörler arasında en uygun bir şekilde dağıtılabilmesi noktasında farklı kriterler ve yaklaşımlar söz konusudur. Kaynakların sektörlerarası optimal dağılımında temel kriter ise, sektörel önsel ve gerisel bağlılık katsayılarıdır. Önsel ve gerisel bağlılıkları yüksek olan sektörler, üretim sürecinin ortaların da yer alan (örneğin, demir-çelik) ve desteklendiği takdirde ekonomik gelişmeyi olumlu yönde hızlandıran sektörlerdir.

İşte bu noktada, rant kollama faaliyetleri, kaynakların sektörlerarası optimal dağılımını bozarak, ekonomik gelişmeyi yavaşlatmaktadır. Devletin, kalkınma planlarında öngördüğü, önsel ve gerisel bağlılıkları yüksek sektörlerin teşvik edilmesine yönelik politikalar, uygulama sürecinde özellikle

çıkar ve baskı gruplarının ve rant kollayan kesimlerin etkisiyle amacından saptırılmaktadır.

Örneğin, hizmetler sektöründe yer alan rant kollayan kesimlerin, hükümet politikaları üzerinde oluşturdukları baskı sonucunda yatırımların yönünü ve teşvik kredilerini kendi sektörlerine aktarmaları mümkün olabilmektedir. Örneğin; “1996 yılında teşvik belgesine bağlanan yatırımlar içerisinde tarım sektörü yüzde 1,8 madencilik sektörü yüzde 1,3 imalat sektörü yüzde 73,7 enerji sektörü yüzde 3,4 hizmetler sektörü ise yüzde 19,8 oranında pay almıştır. 1997 yılının Ocak-Eylül döneminde ise 1996 yılında oranla imalat ve tarım sektörlerinin payı azalırken hizmetler sektörünün payı yüzde 27,2 artmıştır”²¹. Bu artışın rant kollama faaliyetleri sonucunda oluştuğu açıktır, çünkü kalkınma planlarında öncelikli amaç, sanayinin rekabet gücünün verimlilik ve yüksek teknolojiyle artırılması olarak ifade edilmektedir. Bu amaca uygun teşvik belgesi dağılımında, imalat ve enerji sektörlerinin diğerlerine oranla daha hızlı bir artış gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Oysa rant kollama faaliyetleri sonucunda tamamen farklı bir sonuç oluşmaktadır.

Görüldüğü gibi rant kollama faaliyetleri Türkiye'nin ekonomik gelişmesini farklı noktalarda engellemektedir. Ancak bu olumsuz etkilerin ekonomik açıdan en önemlisi ve anlamlısı, sektörel yapı üzerindeki olumsuzluklarıdır. Dolayısıyla sektörel yapı ve rant kollama ilişkilerinin ayrı bir alt başlık olarak incelenmesi daha sonra ise bu konudaki rakamsal büyüklüklerin ortaya konulması önem taşımaktadır.

III. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN SEKTÖREL YAPISI ve RANT KOLLAMA

Ekonomi içerisinde çok sayıda mal ve hizmet üreten birimler mevcuttur. Yine de genel olarak ekonomi üç ana sektöre bölünmektedir. Bu sektörler ise tarım, sanayi ve hizmetler sektörüdür. C. Clark'ın ifadesiyle “ekonomik faaliyetler; birinci sektör tarım, ikinci sektör yani sanayi ve üçüncü sektör (hizmetler) olarak sınıflandırılmaktadır”²². Daha detaylı bir sınıflandırma ve standart sağlamak amacıyla uluslararası çerçevede Birleşmiş Milletler ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) istatistiki çalışmalar yürütmektedirler. Bu çerçevede; Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırılması (STIC), Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırılması (ISIC) sistemleri B.M tarafından, Uruguay Round Nihai Senedi Hizmetler Anlaşması ise WTO aracılığı

²¹ VII. BYKP, 1998 Yılı Programı, s. 158.

²² Akın İlkin, Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İstanbul Üniv. Yayınları, No: 3487, 1988, s. 121.

ile geliştirilmiştir. Ülkemizin sektörel yapı tanımlaması da bu standartlarla uyum sağlamaktadır.

A. Sektörel Yapının Değişimi

Ülkemizde özellikle 1984 yılından sonra ekonomik sektörlerin GSMH içerisindeki paylarında önemli değişimler söz konusu olmuştur. Örneğin; tarım sektörünün GSMH içerisindeki payı sürekli olarak azalmış ve 1997 yılı itibarıyla yüzde 12,7 seviyesine kadar inmiştir. Buna karşılık hizmetler sektörünün GSMH içerisindeki payı aynı yıl itibarıyla yüzde 60 seviyesine yaklaşmıştır. Bu noktada "hizmetler sektörünün gereğinden fazla büyüdüğü iddia edilmektedir"²³. Ekonomik sektörlerin, 1986-1998 yılları arasında GSMH içerisindeki payları ve sektörel büyüme hızları Tablo 1'den izlenebilir.

**Tablo 1. Tarım, Sanayi, Hizmetler ve GSMH
(1987 Üretici Fiyatları ile Milvar TL.)**

	Ana Sektörler ve GSMH				Sektör Payları (Yüzde)			Büyüme Hızı (Yüzde)			
	Tarım	Sanayi	Hizmet.	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizm.	Tarım	Sanayi	Hizmet	GSMH
1986	12.837	17.100	38.378	68.315	18,8	25,0	56,2	3,6	13,1	5,2	6,8
1987	12.883	18.680	43.457	75.019	17,2	24,9	57,9	0,4	9,2	13,2	9,8
1988	13.911	19.074	43.123	76.108	18,3	25,1	56,7	8,0	2,1	-0,8	1,5
1989	12.845	20.008	44.494	77.347	16,6	25,9	57,5	-7,7	4,9	3,2	1,6
1990	13.746	21.873	48.973	84.592	16,3	25,9	57,9	7,0	9,3	10,1	9,4
1991	13.663	22.504	48.720	84.887	16,1	26,5	57,4	-0,6	2,9	-0,5	0,3
1992	14.249	23.911	52.163	90.323	15,8	26,5	57,8	4,3	6,2	7,1	6,4
1993	14.129	25.898	57.650	97.677	14,5	26,5	59,0	-0,8	8,3	10,5	8,1
1994	14.045	24.433	53.255	91.733	15,3	26,6	58,1	-0,6	-5,7	-7,6	-6,1
1995	14.230	27.476	57.322	99.028	14,4	27,7	57,9	1,3	12,5	7,6	8,0
1996	14.879	29.335	61.866	106.00	14,0	27,7	58,3	4,6	6,8	7,9	7,1
1997	14.550	32.337	67.988	114.87	12,7	28,1	59,2	-2,2	10,2	9,9	8,3
1997/I	9.14	7.171	14.033	22.119	4,1	32,4	63,4	-6,2	9,4	5,9	6,5
1997/II	2.350	7.912	16.289	26.551	8,8	29,8	61,4	-0,7	10,3	10,0	9,1
1998/I	898	7.740	15.471	24.109	3,7	32,1	64,2	-1,8	7,9	10,2	9,0
1998/II	2.347	8.136	17.127	27.609	8,5	29,5	62,0	-0,1	2,8	5,1	4,0

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor, 1998, s. 14.

Not : 1) İzaflı banka hizmetleri sektörüne dağıtılmıştır.

2) Hizmetler sektörüne dış alem net faktör gelirleri dahildir.

²³ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1998, s. 192.

çıkar ve baskı gruplarının ve rant kollayan kesimlerin etkisiyle amacından saptırılmaktadır.

Örneğin, hizmetler sektöründe yer alan rant kollayan kesimlerin, hükümet politikaları üzerinde oluşturdukları baskı sonucunda yatırımların yönünü ve teşvik kredilerini kendi sektörlerine aktarmaları mümkün olabilmektedir. Örneğin; "1996 yılında teşvik belgesine bağlanan yatırımlar içerisinde tarım sektörü yüzde 1,8 madencilik sektörü yüzde 1,3 imalat sektörü yüzde 73,7 enerji sektörü yüzde 3,4 hizmetler sektörü ise yüzde 19,8 oranında pay almıştır. 1997 yılının Ocak-Eylül döneminde ise 1996 yılında oranla imalat ve tarım sektörlerinin payı azalırken hizmetler sektörünün payı yüzde 27,2 artmıştır"²¹. Bu artışın rant kollama faaliyetleri sonucunda oluştuğu açıktır, çünkü kalkınma planlarında öncelikli amaç, sanayinin rekabet gücünün verimlilik ve yüksek teknolojiyle artırılması olarak ifade edilmektedir. Bu amaca uygun teşvik belgesi dağılımında, imalat ve enerji sektörlerinin diğerlerine oranla daha hızlı bir artış gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Oysa rant kollama faaliyetleri sonucunda tamamen farklı bir sonuç oluşmaktadır.

Görüldüğü gibi rant kollama faaliyetleri Türkiye'nin ekonomik gelişmesini farklı noktalarda engellemektedir. Ancak bu olumsuz etkilerin ekonomik açıdan en önemlisi ve anlamlısı, sektörel yapı üzerindeki olumsuzluklarıdır. Dolayısıyla sektörel yapı ve rant kollama ilişkilerinin ayrı bir alt başlık olarak incelenmesi daha sonra ise bu konudaki rakamsal büyüklüklerin ortaya konulması önem taşımaktadır.

III. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN SEKTÖREL YAPISI ve RANT KOLLAMA

Ekonomi içerisinde çok sayıda mal ve hizmet üreten birimler mevcuttur. Yine de genel olarak ekonomi üç ana sektöre bölünmektedir. Bu sektörler ise tarım, sanayi ve hizmetler sektörüdür. C. Clark'ın ifadesiyle "ekonomik faaliyetler; birinci sektör tarım, ikinci sektör yani sanayi ve üçüncü sektör (hizmetler) olarak sınıflandırılmaktadır"²². Daha detaylı bir sınıflandırma ve standart sağlamak amacıyla uluslararası çerçevede Birleşmiş Milletler ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) istatistiki çalışmalar yürütmektedirler. Bu çerçevede; Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırılması (STIC), Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırılması (ISIC) sistemleri B.M tarafından, Uruguay Round Nihai Senedi Hizmetler Anlaşması ise WTO aracılığı

²¹ VII. BYKP, 1998 Yılı Programı, s. 158.

²² Akın İlkin, Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İstanbul Üniv. Yayınları, No: 3487, 1988, s. 121.

ile geliştirilmiştir. Ülkemizin sektörel yapı tanımlaması da bu standartlarla uyum sağlamaktadır.

A. Sektörel Yapının Değişimi

Ülkemizde özellikle 1984 yılından sonra ekonomik sektörlerin GSMH içerisindeki paylarında önemli değişimler söz konusu olmuştur. Örneğin; tarım sektörünün GSMH içerisindeki payı sürekli olarak azalmış ve 1997 yılı itibariyle yüzde 12,7 seviyesine kadar inmiştir. Buna karşılık hizmetler sektörünün GSMH içerisindeki payı aynı yıl itibariyle yüzde 60 seviyesine ulaşmıştır. Bu noktada "hizmetler sektörünün gereğinden fazla büyüdüğü" düşünülmektedir²³. Ekonomik sektörlerin, 1986-1998 yılları arasında GSMH içerisindeki payları ve sektörel büyüme hızları Tablo 1'den izlenebi-

Tablo 1. Tarım, Sanayi, Hizmetler ve GSMH (1987 Üretici Fiyatları ile Milvar TL.)

Yıl	Ana Sektörler ve GSMH			Sektör Payları (Yüzde)			Büyüme Hızı (Yüzde)			
	Tarım	Sanayi	Hizmet.	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizm.	Tarım	Sanayi	Hizmet
1987	17.100	38.378	68.315	18.8	25.0	56.2	3.6	13.1	5.2	6.8
1988	18.680	43.457	75.019	17.2	24.9	57.9	0.4	9.2	13.2	9.8
1989	19.074	43.123	76.108	18.3	25.1	56.7	8.0	2.1	-0.8	1.5
1990	20.008	44.494	77.347	16.6	25.9	57.5	-7.7	4.9	3.2	1.6
1991	21.873	48.973	84.592	16.3	25.9	57.9	7.0	9.3	10.1	9.4
1992	22.504	48.720	84.887	16.1	26.5	57.4	-0.6	2.9	-0.5	0.3
1993	23.911	52.163	90.323	15.8	26.5	57.8	4.3	6.2	7.1	6.4
1994	25.898	57.650	97.677	14.5	26.5	59.0	-0.8	8.3	10.5	8.1
1995	24.433	53.255	91.733	15.3	26.6	58.1	-0.6	-5.7	-7.6	-6.1
1996	27.476	57.322	99.028	14.4	27.7	57.9	1.3	12.5	7.6	8.0
1997	29.335	61.866	106.00	14.0	27.7	58.3	4.6	6.8	7.9	7.1
1998	32.337	67.988	114.87	12.7	28.1	59.2	-2.2	10.2	9.9	8.3
1999	31.171	14.033	22.119	4.1	32.4	63.4	-6.2	9.4	5.9	6.5
2000	29.912	16.289	26.551	8.8	29.8	61.4	-0.7	10.3	10.0	9.1
2001	27.740	15.471	24.109	3.7	32.1	64.2	-1.8	7.9	10.2	9.0
2002	25.896	17.127	27.609	8.5	29.5	62.0	-0.1	2.8	5.1	4.0

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor, 1998, s. 14.

Not: Banka hizmetleri sektörüne dağıtılmıştır.

Not: Tarım sektörüne dış alem net faktör gelirleri dahildir.

Tablo 1’de sektörel büyüme hızları incelediğinde, ekonomi içerisinde hizmetler sektöründeki büyüme hızının diğer sektörlerle oranla istikrarsız bir değişim gösterdiği açıktır. 1991 yılında yüzde -0,5 olan hizmetler sektörü büyüme hızı bir sonraki dönemde yüzde 7,1’e sıçramıştır. 1991 yılının Körfez Krizi’ne rastladığı dikkate alındığında hizmetler sektörünün ekonomik krizlere daha duyarlı olduğu ve daha çabuk etkilendiği dolayısıyla istikrarlı bir gelişmeyi gerçekleştirmeyeceği ifade edilebilir.

Sektörel yapının, büyüme oranlarını ve GSMH içerisindeki ağırlıklarının belirleyen önemli bir faktör ise sabit sermaye yatırımlarıdır. Sabit sermaye yatırımlarının dağılımı dikkate alındığında ise hizmetler sektöründe kamu ve özel sabit sermaye yatırımlarının önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu ifade Tablo 2’den de doğrulanmaktadır.

Tablo 2. Sektörel Sabit Sermaye Yatırımları (Toplam)
(Cari Fiyatlarla, Milyar TL)

	1997	1998(1)	1992(2)	1998(1)	1999(2)	1997	1998(1)	1999(2)
TARIM	446.537	728.776	1.088.877	63.2	49.4	5.8	5.3	5.4
MADENCİLİK	93.534	179.543	262.225	92.0	46.4	1.2	1.3	13
İMALAT	1.407.97	2.312.83	3.368.937	64.3	45.7	18.2	16.8	16.6
ENERJİ	453.153	842.914	1.243.09	86.0	47.5	5.9	6.1	6.1
ULAŞTIRMA	1.863.54	3.545.93	5.091.752	90.3	43.6	24.1	25.8	25.1
TURİZM	164.856	381.042	659.673	131.1	73.1	2.1	2.8	3.3
KONUT	2.205.97	3.713.65	5.287.947	68.3	42.4	28.5	27.0	26.1
EĞİTİM	282.351	423.564	759.038	50.0	79.2	3.7	3.1	3.7
SAĞLIK	250.369	589.247	939.242	135.4	59.4	3.2	4.3	4.6
DIĞER HİZ.	560.073	1.036.06	1.577.626	85.0	52.3	7.2	7.5	7.8
TOPLAM	7.728.37	13.753.5	20.278.40	78.0	47.4	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor, 1998, s. 27.

(1) Gerçekleşme Tahmini

(2) Program

Tablo 2’de özellikle ulaştırma ve konut gibi hizmet sektörü alt dallarında sabit sermaye yatırımlarının yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Daha sonra da ifade edileceği gibi, özel sektörün konut yatırımlarında kamu sektörünün ise ulaştırma-haberleşme yatırımlarında önemli kaynaklar kullandıkları ortaya konabilir.

Sabit sermaye yatırımlarındaki bu sektörel değişim; tarım, sanayi gibi üretken sektörlerle yönelik faaliyetlerin daralması; daha spekülatif faaliyetle-

rin yoğunlaşması anlamını taşımaktadır. Ülkemizde büyük firmaların üretim dışı (faiz, rant vb.) gelirlerinin artması bu değişimin bir göstergesidir.

Sonuç olarak sektörel yapının değişiminde rant kollama faaliyetleri özellikle hizmetler sektörü lehine önemli etkilerde bulunmaktadır. Bu etkiler, sektörel yapının ekonomik kalkınma üzerindeki fonksiyonu düşündüğünde daha da ağırlaşmaktadır. Çünkü ekonomik kalkınma bir sektörün diğer sektörlerle oranla dengesiz ve daha hızlı bir gelişim göstermesi anlamını taşımaktadır. Bu sektör sanayileşme kavramıyla ifade edilen sanayi sektörüdür. Sanayi sektörü önsel ve gerisel bağlılığı diğer sektörlerle oranla yüksek olan ve üretim kapasiteleri üzerinde olumlu etkileri bulunan bir sektördür. Oysa ülkemizde sektörel yapının gelişimine bakıldığında, hizmetler sektörünün diğer sektörlerle oranla dengesiz ve hızlı geliştiğini görebiliyoruz. Hizmetler sektöründe kaynakların üretken ve istihdam artırıcı faaliyet birimleri yerine daha sepkülatif alanlara aktarıldığını söyleyebiliriz. Hizmetler sektörü, ekonomik gelişme içerisinde üretim artışına paralel olarak gelişmesi gereken bir sektör özelliğindedir.

B. Önsel ve Gerisel Bağlılık Katsayıları

Ekonomik gelişme ve sektörel yapının değişimi arasında önemli bir bağ bulunduğunu daha önce ifade etmiştik. Sektörel yapıda meydana gelen değişimlerin tanımlanarak, ekonomik kalkınma doğrultusunda yönlendirilmesi, bu noktada önem taşımaktadır. Kalkınma planlarının temel işlevi de; sektörel gelişimin kalkınma amacına uyumlu bir şekilde sağlanmasıdır. Kalkınma planlarının oluşturulmasında ise; sektörlerarası ilişkileri ortaya koyan modellerden birisi girdi/çıkı modelidir.

Bu model, sektörler arasındaki mal ve hizmet akımlarını gösteren, "endüstrilerarası işlemler tablosu" veya "girdi/çıkı akım tablosu" adı verilen tabloyu esas almaktadır. Bu özellikleri çerçevesinde 1990 Endüstrilerarası İşlemler Tablosu beş ana sektör altında birleştirilerek Tablo 3'de aktarılmıştır. 64 sektörü içeren tablonun tamamının aktarılması, çalışmanın hacmini genişleteceği endişesiyle mümkün olamamış bunun üzerine, yüksek bir birleştirme düzeyini (agregasyon) ifade etse bile 5 ana sektör itibarıyla toplanmıştır. Bu sektörler; tarım, madencilik, imalat sanayi, inşaat ve hizmetlerdir. Tarım sektör kodları 01-04, madencilik 05-10, imalat sanayi 11-51 arası numaralandırılmış sektörleri, inşaat 52-53, hizmetler ise 54-64 arası numaralandırılmış sektörleri ifade etmektedir.

Tablo 3. Toplulaştırılmış Türkiye Girdi/Çıktı Tablosu 1990
(Üretici Fiyatlarıyla, Milyar TL)

Alan Sektörler	Sektör Kodu	Ara Talep						Ara Tüketim Toplamı	Nihai Talep						Ara Toplamı	İthalat (c.i.f.)	İthalat Vergisi	Vergili Toplamı	
		Tarım	Ma-jeneçili	İmalat	Sanayi	İnşaat	Hiz-metler		Özel Nihai	Kamu Nihai	Özel Gayri	Kamu Gayri	Stok Deği-	Özel İhracat					Nihai Talep Toplamı
Yem Sektörleri																			
Tarım	01-04	14.926	59	21.120	1	2.954	4001	53.617	514	87	18	2.709	2.513	98.459	98.519	2.610	469	96.440	
Madençik	05-10	13	14	14.104	1.227	417	12.76	1.174	203	0	0	1.466	510	3.443	19.218	11.177	99	7.943	
İmalat Sanayi	11-31	8.641	1.001	87.373	22.727	32.189	10.981	5.548	17.713	6.845	3.247	36.312	158.302	310.184	51.160	12.829	246.194	57.580	
İnput	32-53	0	0	0	0	0	0	0	223	37.582	19.696	0	0	57.580	57.580	0	0	57.580	
Lizanslar	54-64	7.436	605	32.719	8.273	33.898	8340	109.877	36.465	5.282	2.005	4.959	22.726	181.355	264.785	4.087	0	260.698	
Ara Girdiler Toplamı	65	31.015	1.729	156.817	22.728	69.458	291.288	262.206	43.083	61.664	28.563	12.381	53.062	489.959	781.207	69.034	13.397	688.716	
Vergili Toplam Üretim (İthal. ver. hariç)	66	96.440	7.943	246.194	57.580	300.698	668.716												
Çırtı safi katma değeri (Özetli GY)	67	65.423	6.214	89.878	24.772	191.229	372.528												
Dahilîden alınan dışkıy. vergiler	68	692	437	12.826	988	9.770	2073												
Sihvançyon	69	1.320	50	113	0	2.716	498												
Dahilîden alınan net dışkıy. vergiler	70	427	387	12.713	988	7.054	2054												
Çırtı safi katma değeri (Özetli GY)	71	66.692	5.827	77.165	23.784	184.185	382.014												
Akınam ve nakline	72	241	604	7.987	6.646	16.838	3634												
Net katma değeri (Özetli GY)	73	65.811	5.223	69.178	23.774	167.287	33073												
Manç ve Özet	74	7.407	2.039	21.863	13.318	42.475	107.108												
Diğer Faktör Girdileri	75	58.404	3.183	47.315	9.956	108.812	22670												

Kaynak: DİE, Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı 1990, DİE Yayın No: 1692,
Haziran 1994, s. 3

1. Gerisel Bağlılıklar

Ters matris $(1-A)^{-1}$, nihai talep birimi başına sektörlerin doğrudan ve dolaylı olarak arttırmaları gereken üretim miktarlarını ortaya çıkarmaktadır. Örneğin; sanayi sektörünün nihai talebinde oluşan bir birimlik artış, bu sektörün talep artışını karşılamak üzere üretimini arttırmasına yol açacaktır. Sanayi sektörü üretim artışını gerçekleştirmek için diğer sektörlerden girdi talep etmek durumundadır. Bu durumda sanayi sektörüne girdi sağlayan diğer sektörler de kendi ürünlerine olan artışı karşılamaya yönelik üretimde bulunacaklardır. Dolayısıyla, "herhangi bir sektördeki nihai talep artışı sadece söz konusu sektörde değil, diğer sektörlerde de yansımaya dolaylı üretim artışlarına yol açabilecektir"²⁴. İfade edilen dolaylı üretim artışları ise girdi katsayıları ters matrisi aracılığı ile belirlenebilmektedir. Tablo 4'de girdi katsayıları ters matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 4. Girdi Katsayıları Ters Matrisi

Alan Sektörler	Veren Sektörler			
	Tarım	Madencilik	İmalat Sanayi	Hizmetler
Tarım	1.205775179	0.03586231500	0.1794771055	0.04117991701
Madencilik	0.01155713533	1.015521617	0.09479814145	0.1534709047
İmalat San	0.1959831466	0.2377482075	1.6469511844	0.2365575743
Hizmetler	0.1377831335	0.1282978638	0.2755942853	1.190526128

Kaynak: Tablo 3'den düzenlenmiştir.

Herhangi bir matrisin tersinin olabilmesi için gerek ve yeter şart; determinantının sıfır'dan farklı olmasıdır. Eğer satır veya sütünlardan herhangi biri sıfırdan oluşuyorsa $\det A = 0$ olmaktadır. Dolayısıyla böyle bir matrisin tersi söz konusu değildir. Bu nedenle girdi katsayılarının ters matrisi oluşturulurken inşaat sektörü hesaplama dışı tutulmaktadır. Zira inşaat sektörünün satır elemanları, 1990 tablosunda sıfır olarak ifade edilmektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi gerisel bağlantıları doğrudan ölçmek için, girdi katsayıları matrisinin sütun elemanlarının toplamını almak yeterlidir. Girdi katsayıları matrisinin herhangi bir sütündeki katsayılar, ilgili sektörün üretim düzeyi yükselirken diğer sektörlerden aldığı girdi miktarlarını ifade etmektedir. Ancak dolaylı etkilerin ölçülebilmesi girdi katsayıları ters matrisi ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla doğrudan gerisel bağlılık girdi katsayıları matrisinin sütun toplamaları ile oluşturulurken, doğrudan ve

²⁴ Erden Öney, İktisadi Planlama, Ankara Üniv. SBF. Yayınları, No:406, 1977, s. 133.

dolaylı gerisel bağıllık katsayıları ters matrisinin sütun elemanları toplamlarından meydana gelmektedir.

Gerisel bağlantı katsayıları, sektörler itibarıyla Tablo 5’de düzenlenmektedir.

Tablo 5. Gerisel Bağlantı Katsayıları, Türkiye 1990

Sektörler	Doğ. Bağlantı (1)	Doğ. ve Dolaylı Bağlantı (2)	Dol. Bağlantı (2-1)
Tarım	0.2534	1.5508	1.2974
Madencilik	0.2175	1.4172	1.1997
İmalat San.	0.6346	2.1956	1.5610
İnşaat	0.5690	-	-
Hizmetler	0.2666	1.4834	1.2168

Kaynak: Tablo 3 ve Tablo 4’den oluşturulmuştur.

Herhangi bir sektörde gerçekleştirilen üretim faaliyeti kendi ihtiyacı olan girdileri yurtiçi üretimle sağlama faaliyetlerini uyarmaktadır. Bu ise gerisel bağıllık etkisi olarak adlandırılmaktadır. Örneğin; sanayi sektöründe bir birimlik üretim artışı, diğer sektörlerin üretim faaliyetlerini 0.6346 birim, doğrudan arttırmaktadır. Oysa hizmetler sektörünün ekonomi içerisindeki doğrudan gerisel bağlantısı 0.2666 birimle sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla bir anlamda ekonomik kalkınmayı oluşturan üretim artışı, sanayi sektöründeki üretim artışından diğer sektörlerle oranla daha fazla etkilenmektedir.

Tablo 5’den görülebileceği gibi toplam gerisel bağıllık katsayısı en yüksek olan sektör 2.1956 ile sanayi sektörüdür. Bu katsayı, imalat sanayi nihai talebindeki 1 birimlik artışı karşılamak için tüm sektörlerde 2.1956 birimlik bir üretim artışının gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. 1990 yılı fiyatlarıyla parasal olarak ifade etmek gerekirse, sanayi sektöründe 1 milyar TL’lik üretim artışı tüm sektörlerde üretimin 2 milyar TL artması anlamını taşımaktadır. Yaklaşık 2 milyar TL’lik üretim artışının 1.561 milyon TL’si imalat sanayinin dolaylı etkilerinden kaynaklanırken 634 milyon TL’lik kısma doğrudan sanayi sektöründeki üretim artışından kaynaklanmaktadır.

Oysa ülkemizde rant kollama faaliyetleri aracılığı ile sürekli olarak teşvik edilen hizmetler sektörü doğrudan ve dolaylı bağlantı katsayıları açısından alt sıralarda yer almaktadır. Hizmetler sektörü nihai talebinde meydana gelebilecek 1 birimlik artışı karşılamak için tüm sektörlerinde 1.4834 birimlik bir artış sözkonusu olmaktadır. Dolayısıyla yine 1990 fiyatlarıyla hizmetler sektöründeki 1 milyar TL’lik bir üretim artışı tüm sektörlerde 1.483 milyon TL tutarında bir artışı uyarmaktadır. Bu etkinin 266 milyon TL’si doğrudan 1.216 milyon TL’lik kısmı ise dolaylı olarak gerçekleşmektedir. Dolaylı etki, herhangi bir sektörün başka bir sektörden doğrudan girdi

kullanmadığı kullanmadığı halde, sektöre olan nihai mal talep artışı ile ikinci sektörün üretiminin artmasıdır. Örneğin; taş ocakları madencilik sektörü kimyasal gübreler imalat sanayinden doğrudan input kullanmadığı halde taş ocağı sektörüne olan nihai talep artışı dolaylı olarak kimyasal gübre üretimini artmasına neden olmaktadır. Dolaylı etkiler açısından da hizmetler sektörü alt sıralarda yer almaktadır.

Gerisel bağıllık katsayılarının gelişime bakıldığında 1968 yılından, katsayıların hesaplandığı 1990 yılına kadar, sanayi sektörünün gerisel bağıllığı artarken, hizmetler sektöründe önemli sayılabilecek bir değişme söz konusu değildir. 1968 tablosu aracılığı ile Öney tarafından yapılan hesaplamada; "imalat sanayi toplam gerisel bağıllık katsayısı 1.9570 iken hizmetler sektörü için aynı katsayı 1.4276 birimdir"²⁵. Oysa 1990 yılı endüstriler arası işlemler tablosu yardımıyla tarafımızdan oluşturulan katsayılar; imalat sanayinde 2.1956 ya yükselirken, hizmetler sektöründe ise 1.4834 ile olumlu sayılabilecek bir gelişme içerisinde değildir.

Bu durum, hizmetler sektörünün ekonomiye olan katkıları açısından ümit verici bir gelişme olarak değerlendirilemez. Bütün kalkınma planlarında, ekonomi içerisinde nisbi ağırlığı azaltılmaya çalışılan ve dolayısıyla fazlaca teşvik edilmeyen tarım sektörü bile 1.5508 birim gibi hizmetler sektöründen yüksek bir toplam gerisel bağlantı katsayısına ulaşmıştır. Bu noktada ülkemizde teşvik sisteminin gerisel bağıllık katsayılarına bakılmaksızın uygulandığı, dolayısıyla dengeli bir kalkınma planının bile sonuç itibarıyla dengesiz bir yapıya dönüşmesine yol açtığını, ifade edebiliyoruz.

Şüphesiz kalkınma planları sektörel bağıllıkları esas olarak oluşturulmaktadır. Girdi/çıktı analizi, bir tahminden öte sektörel teşviklerin ve sektörel önceliklerin belirlenmesinde bağlantı katsayılarını ortaya koymaktadır. Eğer sektörel gelişim, plan hedeflerine dolayısıyla sektörel bağıllık katsayılarına paralel bir gelişme ortaya koyamıyorsa, bu durum bir çelişkiyi ifade edecektir. Sektörel yapıdaki bu çelişkinin temel faktörü rant kollama faaliyetleridir. Zira herhangi bir sektör rant kollamada başarılı olabilirse, kalkınma planının hedefleri, sektörel bağıllıklarca belirlenen sektörel öncelikler, uygulamada herhangi bir anlam taşımayacaktır. Tıpkı sonraki bölümlerde ifade edeceğimiz hizmetler sektörü açısından plan hedeflerinin aşılması gibi. Gerisel bağıllık katsayıları açısından ortaya koyduğumuz bu yaklaşım, önsel bağıllıklar noktasında da geçerlilik taşımaktadır.

²⁵ Erden Öney. a.g.e., s. 135.

2. Önsel Bağlılıklar

Türkiye ekonomisinin 1990 yılı endüstrilerarası işlemler tablosundan oluşturulan çıktı katsayılarının ters matrisi Tablo 6'da aktarılmaktadır.

Tablo 6. Çıktı Katsayıları Ters Matrisi

Alan Sektör.	Veren Sektörler			
	Tarım	Madencilik	İmalat Sanayi	Hizmetler
Tarım	1.205748236	0.002909316245	0.458247855	0.1114267857
Madencilik	0.1409337138	1.015342150	2.943431577	0.5083023070
İmalat San.	0.07664728907	0.007551558704	1.646780057	0.2505462784
Hizmetler	0.05095425428	0.003871481084	0.2609136553	1.190647679

Kaynak: Tablo 3'den düzenlenmiştir.

Dikkat edilirse Tablo 6'da dört ana sektör yer almaktadır. Bir matrisin tersinin karesel matrisler için tanımlı olduğu hatırlanırsa, beş sektörden, satır elemanları sıfırdan oluştuğu için inşaat sektörünün çıkarılması gerekmektedir. Bu nedenle çıktı katsayıları ters matrisi de dört sektörden oluşturulmaktadır.

Sektörlerin önsel bağlılıkları doğrudan ve dolaylı olarak çıktı katsayıları ters matrisi ile düzenlenmektedir. Doğrudan önsel bağlılıklar çıktı katsayıları matrisinin sıra toplamlarıyla, meydana getirilmektedir.

Önsel bağlılık, herhangi bir sektördeki üretim faaliyetinin bazı yeni faaliyetlerde çıktısının kullanılması için girişimleri uyarmasını ifade etmektedir. Türkiye ekonomisinde sektörlerin önsel bağlantı katsayıları Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7. Önsel Bağlantı Katsayıları, Türkiye 1990

Sektörler	Doğrudan Bağlantı	Doğ. ve Dolaylı Bağlantı	Dolaylı Bağlantı
Tarım	0.4172	1.7782	1.3610
Madencilik	1.9852	4.6079	2.6227
İmalat San.	0.6170	1.9806	1.3636
İnşaat	-	-	-
Hizmetler	0.3199	1.5062	1.1863

Kaynak: Tablo 3 ve Tablo 6'dan oluşturulmuştur.

Tablo 7'den de izlenebileceği gibi doğrudan önsel bağlılığı en yüksek olan sektör madencilik sektörü olurken, en düşük bağlantı etkisi hizmetler sektöründe görülmektedir. Hizmetler sektörü kendi çıktısının kullanılması için diğer sektörlerdeki gelişimi yeterince uyarma gücünden yoksundur. Madencilik sektörünün çıktısının bir birim artması toplam üretimin 1.9852 birim artmasına yol açmaktadır. İmalat sanayinin önsel bağlılığı ise 0.6170

birim olarak hesaplanmıştır. Bu rakamlar doğrudan etkileri ölçmekte, doğrudan ve dolaylı etkiler ise çıktı katsayıları ters matrisiyle ölçülmektedir.

Doğrudan ve dolaylı önsel bağlantı katsayılarına bakıldığında ise; en yüksek önsel bağlantı katsayısı 4.6079 birimle madencilik sektörüdür. Bu katsayı madencilik sektörünün diğer sektörlerle yönelen çıktı etkisinin güçlü olduğunu göstermektedir. Ama yinede önsel bağlantı katsayısı tek başına bir gösterge değildir. Bir sektörün önceliği, gerisel bağlantı katsayısına da paralel olarak belirlenmektedir.

Tüm sektörlerde nihai talep 1 birim arttığında madencilik sektörünün bu artışı karşılamak için üretimini 4.6079 birim arttırması gerekmektedir. Aynı şekilde, tüm sektörlerde nihai talep 1 birim arttığında, bu artışı karşılamak için imalat sanayinin üretimini 1.9806 birim arttırması söz konusudur. Parasal değer olarak ifade etmek gerekirse tüm sektörlerde üretimin 1 milyar TL'si artması, imalat sanayinde üretimin 1.980 milyon TL artmasını sağlamaktadır.

Önsel bağlılık katsayısı hizmetler sektörü açısından, gerisel bağlılık katsayılarında olduğu gibi düşüktür. Ekonomide nihai talep 1 milyar TL'si arttığı zaman bu artışı karşılamak için hizmetler sektörü üretimini 1.506 milyon TL arttırmak durumunda olacaktır. Bu oran diğer sektörlerin katsayılarından daha küçüktür. Hatta hizmetler sektörünün önsel bağlılığı, gerisel bağlılığından daha düşüktür. Bu durum hizmetler sektörünün reel üretimden kopuk ve genelde üretken olmayan faaliyetler olarak nitelendirilmesini haklı çıkarmaktadır.

Ancak hizmetler sektörünün yer almadığı bir ekonomik yapı düşünülmemeyeceğine göre, önemli olan nokta bu sektörün yapı içerisindeki ağırlığını ve öncelik sırasını belirleyebilmektedir. Hizmetler sektörünün açılımına bakıldığında, pek çok alt sektörün, örneğin, ticaret, mali kurumlar ve turizm gibi, ekonomi içerisinde vazgeçilemez bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu sektörlerin ortak özelliği ise faydalı bir parazite benzemeleridir. Dengeli büyümeleri durumunda ekonominin bünyesinde olumlu gelişmelere yol açarken, aşırı genişlemeleri ekonomik yapıyı tam tersine bozmaktadır. Bankacılık ve mali kurumların gelişmesi, ekonomik faaliyetler açısından önemli olmakta ancak spekülasyon kazanç ve rant avcılığını da beraberinde getirmektedir. Benzer bir etki turizm sektörü içinde geçerlidir. Bu sektör ise istikrarlı bir gelişme sağlamaktan uzaktır.

A. Rant Kollamanın Plan hedeflerinden Saptırıcı Etkileri

Günümüzde hangi ekonomik sistem içerisinde olursa olsun pek çok ülke planlamayı benimsemiştir. Bu noktada önemli olan gerek kamu gerekse özel sektörler açısından plan hedeflerinin gerçekleştirilebilmesidir.

Bireysel yada örgütlü rant kollama faaliyetleri genellikle üretken olmayan ve kısa sürede gelir sağlayan sektörler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çıkar ve baskı gruplarının, plan hedeflerini dikkate almaksızın, iktidarlar üzerinde oluşturdukları baskılar, spekülâtif bazı sektörlerin (konut, turizm, ticaret, mali kurumlar gibi) aşırı ölçüde genişlemeleriyle sonuçlanmaktadır. Bu durum doğal olarak kalkınma planlarının olumlu fonksiyonlarını tamamen ortadan kaldırmaktadır.

Bu noktada, ülkemizde oluşturulan kalkınma planları, uygulama sonuçları dikkate alındığında, dengesiz bir kaynak dağılımına sebebiyet vermektedir. Siyasi açıdan güçlü hükümetlerin oluşturulamaması rant kollama faaliyetlerini artırmakta ve her geçen dönem plan hedeflerinde önemli sayılabilecek sapmalar gerçekleşmektedir.

Bir önceki bölümde sektörel üretime ve yatırımların sektörel dağılımına ilişkin plan hedefleri ortaya konmuştur. Bu bölümde ise gerçekleşme oranları ve plan hedefleri arasındaki sapmalar, iki gösterge üzerinde ifade edilebilir. Tablo 8'de; dört plan döneminde hedeflenen sektörel üretim gelişmesi ile gerçekleşen sektörel üretim yapısı ortaya konarak, sapmalar belirlenmektedir.

Tablo 8. Üretimin Sektörel Dağılımında Sapmalar (Yüzde Olarak)

Plan Dön.	IV. Plan			V. Plan			VI. Plan			VII. Plan ⁽¹⁾		
	Sektör	Hed.	Ger ⁽²⁾	Sapma	Hedef	Ger.	Sapma	Hedef	Ger.	Sapma	Hedef	Ger.
Tarım	17,1	15,8	1,3	13,7	13,2	0,2	11,4	12,4	-1,0	11,2	10,7	0,5
Sanayi	45,9	47,8	1,9	50,0	42,5	-7,5	49,2	41,8	7,4	43,6	43,7	0,1
Hizmet	37,0	36,4	-0,6	36,3	40,1	-3,8	39,4	45,8	-6,4	45,2	45,6	-0,4

Kaynak: BYKP, IV-V-VI-VII'den hesaplanmıştır.

(1) Gerçekleşme Tahmini

(2) Bir Sonraki plan döneminin başlangıç hedefi

Plan hedeflerinden oluşan sapmaların, istatistiki veri farklılıklarından kaynaklanmaması için gerçekleşme oranları her bir plan dönemi açısından, bir sonraki planın başlangıç yılı için öngörülen yüzde payları ifade etmektedir. Tüm veriler, Resmi Gazete kaynaklı kalkınma planlarından alınmaktadır. Bu şekilde, kalkınma planlarının içsel tutarlılığı bozulmadan sapmalar belirlenmektedir. Ayrıca sektörlerin hedeflenen değişimlerine bakılarak negatif veya pozitif gelişme farkı olarak ifade edilmektedir. Örneğin; kalkınma planlarında tarım sektörünün nisbi payının azaltılması hedeflendiğinden azalma yönündeki sapma pozitif olarak kabul edilmektedir. Matematiksel işaretler, iktisadi açıdan yorumlanmaya çalışılmaktadır.

Bu açıklamalar çerçevesinde, Türkiye’de V. ve VI. BYKP dönemlerinde sektörel yapı gelişim hedeflerinden olumsuz yönde önemli sapmalar söz konusudur. Örneğin; V. BYKP’ında, sektörel payının artırılması gereken sanayi sektörü yüzde 7,5 oranında azalma yönünde negatif bir sapma gösterirken, sektörel payı diğer sektörlerdeki sektörlerdeki gelişmelerle paralellik göstermesi gereken hizmetler sektörü artma yönünde (ters) bir sapma (3,8) ortaya koymaktadır.

Sapmaların V. ve VI. BYKP’larında yoğunlaşması 1985 ile 1994 yılları arasında, sektörel yapının olumsuz bir değişim gösterdiğini ispatlamaktadır. Dikkat edilirse; 1985-1994 dönemi rant kollama faaliyetlerinin, teşvik uygulamalarının ve spekülatif amaçlı yatırımlarının en yoğun olarak yaşandığı dönemdir. Zira bu dönemde, girişimci bir grup oluşturulmuş ve yoğun teşviklerle desteklenmiştir. Hayali ihracat, hayali yatırım, banker krizleri bu dönemi simgeleyen önemli deyimler olarak hatırlanmaktadır. Sektörel yapıda hizmetler sektörü lehine yaşanan bu gelişmeler bir tesadüf olarak değil, rant kollama faaliyetlerinin bir sonucu şeklinde değerlendirilmelidir.

Üretimin sektörel yapısında yaşanan bu gelişmelerin benzeri sabit sermaye yatırımlarının değişiminde de gözlenebilmektedir.

Tablo 9. Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Paylarında Plan Hedeflerinden Sapmalar (Yüzde Olarak)

Planlar	IV. Plan			V. Plan			VI. Plan			VII. Plan ¹		
	He-def	Ger.	Sap-	He-def	Ger.	Sap-ma	He-def	Ger.	Sap-ma	He-def	Ger ²	Sapma
Tarım	12,2	10,0	2,2	11,3	7,2	4,1	7,9	5,1	2,8	5,5	-	-
Maden.	6,1	5,3	-0,8	6,1	3,8	-2,3	3,4	1,7	-1,7	1,1	-	-
İmalat Sa.	27,4	25,6	-1,8	20,9	17,5	-3,4	0,0	19,8	-0,2	22,1	-	-
Enerji	10,6	15,2	4,6	14,8	13,3	-1,0	10,8	5,5	-5,3	8,7	-	-
Ulaş-Hab.	16,3	17,9	-1,6	18,5	21,9	-3,4	9,2	21,6	-2,4	20,3	-	-
Turizm	1,2	0,6	0,6	0,8	2,8	-2,0	4,4	2,9	1,5	3,6	-	-
Konut	14,6	15,8	-1,2	15,2	20,7	-5,5	21,5	32,3	-10,8	24,0	-	-
Eğitim	4,8	2,3	-2,5	2,3	2,8	0,3	3,5	2,6	-0,9	4,2	-	-
Sağlık	1,4	1,0	-0,4	1,0	1,0	-	1,5	1,8	0,3	2,4	-	-
Diğer Hiz	5,5	5,9	-0,4	8,7	8,5	0,2	7,4	6,7	-0,7	7,9	-	-

Kaynak: BYKP, IV-V-VI-VII’den derlenmiştir.

(1) Plan hedefleri, GSMH Büyümesi= 7,1 olarak alındığında geçerlidir.

(2) Plan dönemi henüz sona ermemiştir.

Tablo 9’da da, plan hedeflerinden sapmaların V ve VI plan dönemlerinde, özellikle hizmetler sektöründen dengesiz bir yapıya yol aç-

cak bir şekilde oluştuğu görülebilmektedir. 1985-1994 zaman diliminde sabit sermaye yatırımlarının sektörel dağılımında; ulaştırma-haberleşme, turizm ve konut gibi alt hizmet sektörleri kalkınma planlarının hedeflediği oranlardan büyük ölçüde sapsmış ve dengesiz bir sektörel yapının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla her iki gösterge açısından da sapmaların hizmet sektörlerinde yoğunlaşması, rant kollama faaliyetlerinin bu sektörde daha etkili olduğunu ifade etmektedir. Bu sektörün temel niteliği de bilindiği gibi spekülatif ve rant gelirlerini kapsamasıdır.

Sonuç olarak; rant kollama faaliyetleri hizmetler sektörü üzerinde fazlasıyla etkili olurken, sektörel yapıyı bu sektör lehine ama ekonomik kalkınma aleyhine bozmaktadır. Ekonomik kalkınmanın dengeli kalkınma planlarına sıkı sıkıya bağlı olduğu ve sektörel yapının tutarlı gelişimini öngördüğü düşünülürse, tek çözüm rant kollamaya yönelik doğrudan üretken olmayan faaliyetlerin en aza indirgenmesi olacaktır. Bu noktada, plan hedeflerine bağlı kalacak şekilde ekonomi politikalarının uygulanması önem kazanmaktadır. Bunu sağlayacak olan ise, baskıları dikkate almayacak istikrarlı bir siyasi iktidardır. Ancak bu şekilde, çıkar ve baskı gruplarının ekonomi yönetimi üzerindeki etkileri azaltılabilecek, daha doğrusu bu etkili ekonomik kalkınma doğrultusuna çevrilebilecektir. Aksi takdirde, sektörel yapı sürekli olarak hizmetler sektörü lehine genişlemeye devam edecektir. Bu dengesizlik ise, ekonometrik model denemesinde ifade edileceği gibi, büyüme hızını sektörel dağılım açısından olumsuz yönde etkileyecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Rant kollama; kişilerin veya baskı ve çıkar gruplarının, devlet tarafından suni olarak yaratılan ekonomik transferleri elde etmek için giriştikleri faaliyetler ve bu amaçla yapmış oldukları harcamaları ifade eden bir kavramdır. Bu tanımda en önemli nokta; faaliyetlerin suni olarak yaratılan rantlar açısından söz konusu olmasıdır. Zira piyasa hareketleri neticesinde oluşan rantlar, ekonomik faaliyetlerin düzenleyici unsurudur. Dolayısıyla ekonomik rantları elde etmeye yönelik çabalar, rant kollama olarak ifade edilemez. Bir faaliyetin rant kollama kapsamında yer alabilmesi için, devlet tarafından yapay bir müdahaleyle veya bir hükümet düzenlemesiyle, belirli çevrelere ayrıcalık ve gelir fırsatının yaratılmış olması gerekmektedir. İşte yaratılan bu gelir transferini ele geçirmeye yönelik çaba ve harcamalar, rant kollama olarak ifade edilmektedirler.

Rant kollama faaliyetleri toplum açısından çok farklı maliyetleri içeriyor olsa bile, en önemlisi, ekonomik kalkınmanın önünde görünmez bir set oluşturmasıdır. Görünmez olarak nitelendirmemizin sebebi; rant kollama faaliyetlerinin ekonomi içerisinde varlığı bilinse de, ölçülmesi ve bütün bo-
yutlarıyla ortaya konmasının imkansız olmasıdır.

Rant kollamanın ekonomik maliyetleri, değişik başlıklar altında ifade ediliyor olsa bile sonuç olarak ekonomik kalkınmayı engellemesidir. Öncelikle rant kollama; sektörel yapıyı bozmaktadır. Oysa, ekonomik kalkınma sektörel yapı gelişimine fazlasıyla bağlıdır. Ülkemizde, rant kollama faaliyetleri, sektörel yapıyı bozmuş ve ekonomik kalkınmanın öngördüğü hedeflerden sapılmasına yol açmıştır. Hizmetler sektörünün dengesiz geliştiği, genel kabul gören bir yaklaşım olsa bile, sebepleri eksik ifade edilmiş, bu dengesizliğin rant kollama faaliyetlerinden kaynaklandığı dikkate alınmamıştır. Sektörel yapıda meydana gelen bozulmanın, önemli ölçüde rant kollama faaliyetlerinden kaynaklandığı iddia edilebilir.

1985-1995 yılları arasında ülkemizde özellikle “teşvik kollama” türü rant kollama faaliyetleri söz konusudur. Hayali ihracat ve hayali yatırım kavramları, iktisat sözlüğüne bu dönemde kazandırılmıştır. Teşvik kollama türü faaliyetlerin en olumsuz sonucu, sektörel yapı üzerinde ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde ekonomik kalkınma, dolayısıyla sektörel gelişim, beşer yıllık dönemleri kapsayan kalkınma planlarıyla belirlenmektedir. Türkiye’de bugüne kadar hazırlanan ve uygulanan yedi ayrı kalkınma planının temel özelliği; sektörel yapının dengeli gelişimine öncelik veren bir yaklaşımı benimsemiş olmasıdır. Her bir plan açısından başlıca amaç; tarım sektörünün içerisinde nisbî payının azaltılması, sanayi sektörünün ağırlığının artırılması ekonomi ve hizmetler sektörünün ise, sanayi sektöründeki artışa paralel olarak geliştirilmesidir. Ancak sonuçlar dikkate alındığında, sanayi sektöründe büyüme hedefinin gerçekleştirilmediği, aksine hizmetler sektöründe, plan hedeflerinden uzaklaşılarak, aşırı bir genişleme olduğu görülmektedir.

Hizmetler sektöründe yaşanan dengesiz büyümenin en önemli sebebi, rant kollama faaliyetleridir. Bağlılık katsayıları düşük olan, bu nedenle kalkınma planlarında öncelikle teşvik edilecek bir sektör olmamasına karşın, hizmetler sektörü özellikle 1985-1995 döneminde teşvik uygulamalarından en yoğun faydalanan sektördür. Bu sektörde, faaliyetlerin pek çoğu, ticaret, turizm, mali kurumlar, konut gibi doğrudan üretici faaliyetler olmayıp, kısa sürede yüksek kâr sağlayan girişimlerdir. Dolayısıyla kaynaklar, üretim sürecinde değil, daha çok üretim dışı faaliyetlerde fazlasıyla kullanılabilir. Bu özelliği ile hizmetler sektörü, rant kollama faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı sektör olmaktadır. Teşvik belgelerinin dağılımında aldığı yüksek oranlı pay, bu ifadenin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Sektörel yapının, hizmetler sektörü lehine, rant kollamadan kaynaklanan dengesiz gelişimi, sadece, kalkınma planlarında öngörülen sektörel gelişim hedeflerine sıkı sıkıya bağlı kalınmasıyla önlenebilecektir. Bu noktada, önerilerimiz çoğunlukla ekonomi-politika bağlılığı içerisinde değerlendirilmektedir. Öncelikle, özelleştirme programlarında tekelleşmeye yol açacak

uygulamalardan kaçınılması gerekmektedir. Büyük sermaye gruplarının kendi faaliyet alanlarında üretim yapan K.İ.T.'leri satın alarak, tekelleşmeleri söz konusu olabilmektedir. Bunun önlenmesine yönelik özelleştirme uygulaması, sermayenin tabana yayılması suretiyle yapılacak bir özelleştirme- dir. Diğer taraftan firmalar hükümet üzerinde baskı kurmak suretiyle ayrıcalık tanınması yönünde girişimlerde de bulunmaktadır.

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına yönelik plan uygulamaları, pek çok alanda teşvik politikalarını gerekli kılmaktadır. Bu noktada teşviklerden vazgeçilemeyeceği düşünülürse önemli olan, sektörel yapı gelişimi dikkate alınarak teşviklerin dağılımının belirlenmesidir. Öncelikle, ihracat teşvikleri nihaî aşamada verilen ve ekonomiye geri dönüşü garanti olmayan teşvikler- dir. Oysa yatırım teşvikleri, başlangıç aşamasında sağlanan ve belirli bir dönem sonunda üretim sürecine katılacak kaynaklardan oluşmaktadır. Dolayısıyla yatırım teşvikleri, hem denetimi kolay, hem de ekonomiye katkısı bakımından daha etkilidir. Teşvik uygulamalarının sektörel bağlılık katsayıla- rını ve plan hedeflerini esas alarak gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca politik müdahalelerin en aza indirgenmesi ve verilen teşviklerin her aşamada denetlenmesi, teşviklerden beklenen ekonomik gelişmenin sağlana- bilmesi açısından oldukça önemlidir.

Rant kollamanın suni rantlar için geçerli olduğu ortadadır. Suni rantla- rın devlet tarafından oluşturulduğu düşünülürse, ekonomide devletin ağırlı- ğının azaltılması ve belirlenecek asli fonksiyonlarına dönmesi kaçınılmaz çözümdür. Ekonomide devletin küçültülmesi, toplumsal alanda devlet tara- fından üstlenilen görevlerin yerine getirilmesini kolaylaştıracaktır. Devletin fonksiyonları, rant yaratmak ve rant dağıtmaktan arındırılmalı, bunu sağla- yabilmek için de; teşvikler politik olarak değil ekonomik kriterler dikkate alınarak verilmelidir.

Genel olarak, çıkar ve baskı gruplarının rant kollama faaliyetleriyle, plan hedeflerini saptırması engellenmelidir. Çıkar ve baskı gruplarının, ya- saların izin verdiği faaliyetleri dışında kalan girişimler, te'elleşmeler, siyasî ve idarî kurumlar üzerindeki baskıları en aza indirilmelidir. Mesleki, teknik, sosyal organizasyonların, tüzüklerinde gösterilen amaçlarının dışında faaliyet göstermelerine uygun bir ortam oluşturulmamalıdır.

Tüm bu önlemler, ekonomi, hukuk, politika üçgeni içerisinde uygula- ma imkanına sahip önerilerdir. Dolayısıyla rant kollama faaliyetleri, toplu- mun bütününe ilgilendiren ve bu nedenle toplumsal uzlaşmayla ortadan kal- dırılabilir faaliyetlerdir. Ekonomik kalkınma, rant kollama faaliyetlerin- den yeterince arındırılmış, istikrarlı, gerçekçi ve planlı ekonomi politikala- rıyla mümkün olabilecektir.